

## ”... på ett tillfredställande sätt förödande”\*

Ingemar Hedenius och ett formativt  
moment i svensk rättshistoria

Axel Hägerström och Ingemar Hedenius är utan tvekan två centrala aktörer i svensk rättsvetenskap. Hägerström bildar skola och får stor uppmärksamhet internationellt samtidigt som värdenihilismen och hans kritik av rättsvetenskapen får enormt genomslag i Sverige. Hedenius spelar en central roll i den svenska rättsvetenskapen när han introducerar den så småningom helt dominerande analytiska filosofin och när han framgångsrikt utmanar Hägerströms och de skandinaviska rättsrealisternas kritik av rättsvetenskapens vetenskapliga legitimitet.

Det formativa moment som avses i rubriken omfattar Axel Hägerströms kritik av rättsvetenskapen<sup>1</sup> och denna kritiks efterföljd, däribland Hedenius bidrag. Hedenius klassiska kritik av Hägerström och de skandinaviska rättsrealisterna i boken *Om rätt och moral*<sup>2</sup> kom att få ett avgörande inflytande på hur rättsvetenskapen uppnådde ett fruktbart *modus operandi* under efterkrigstiden. Vetenskapliga insatser som uppnår klassikerstatus tenderar dock att refereras flitigt samtidigt som de i motsvarande grad ofta

\* Citatet är hämtat ur Svante Nordin, *Humaniora i Sverige: Framväxt – Guldålder – Kris* (Stockholm: Atlantis, 2008), s. 11, och beskriver Nordins gymnasieupplevelse av att ha konfronterat Ciceros odödlighetsresonemang med ”den logiska analysens kalla stål”. Detta ”kalla stål” hade Nordin lärt sig använda efter att ha studerat Hedenius och kristendomens envig i boken *Tro och vetande* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1949). I den här artikeln är det förstas Axel Hägerström och de skandinaviska rättsrealisterna som får möta Hedenius ”knäveck av järn, [och] ... handled av stål”.

<sup>1</sup> Axel Hägerström, *Till frågan om den objektiva rättens begrepp* (Uppsala: Almqvist & Wicksell, 1917). Se också Axel Hägerström, ”Är gällande rätt uttryck av vilja,” i *Festskrift tillägnad Vitalis Norström* (Göteborg: Wettergren & Kerber, 1916).

<sup>2</sup> Ingemar Hedenius, *Om rätt och moral* (Stockholm: Tiden, 1941). Se också Ingemar Hedenius, ”On Law and Morals,” *The Journal of Philosophy*, vol. 56, nr. 3 (1959), s. 117–125.

blir mindre lästa. Den här artikeln handlar dels om vad Hedenius faktiskt säger i sin kritik, dels om hur vi kan passa in detta danande kapitel i svensk rättshistoria i ett längre historiskt perspektiv på rättsvetenskapen.

## Inledning

Hedersdoktorn vid Juridiska fakulteten i Uppsala, Ingemar Hedenius (1908–1982) – professor i praktisk filosofi vid Uppsala universitet – var en av de mest tongivande svenska samhällsdebattörerna under efterkrigstiden. Hans polemik gällande kristendomen och rätten att förfoga över sitt eget liv – även dess slutpunkt – var mycket uppmärksammas och inflytelserik. Genom att gå till storms mot nazismen och genom sitt starka försvar för rättsstaten blev han en intellektuell och moralisk förebild för många. Hans förnuftstro och kulturradikalism var tydligt i takt med tidens strömningar och det ”moderna” Sverige som växte fram under det kalla kriget.

Men Hedenius spelar också en central roll för hur rättsvetenskapen kom att förstå sitt uppdrag under efterkrigstiden. Idéhistorikern Simon Larsson menar att Hedenius är en centralgestalt i rättsvetenskapens självbild under en period när statsvetenskapen och nationalekonomin lämnar juridisk fakultet och bygger egna identiteter under företrädare som Herbert Tingsten och Gunnar Myrdal.<sup>3</sup> Joel Samuelsson utvecklar detta tema och menar att den så kallade rättighetsdebatten – som tog sin utgångspunkt i en opposition mot Hägerströms kritik av rättighetsbegreppet – kom att få ett avgörande inflytande på hur svensk förmögenhetsrätt omdefinierades efter Uppsalaskolans generalangrepp på rättsvetenskapen. I frågan om rättsvetenskapens vetenskapliga status hade Hedenius en viktig roll, enligt Samuelsson, när han på bred front introducerar den analytiska filosofin. Hedenius var också den som lyckades bryta Uppsalaskolans dominans i det rättsvetenskapliga samtalet med *Om rätt och moral*; efter den boken var inte Uppsalaskolans perspektiv längre det dominerande.<sup>4</sup>

\*

<sup>3</sup> Simon Larsson, ”Mellan två kunskapsregimer. Rättsvetenskapen och politiken under 1930- och 40-talet,” *Retfærd*, vol. 145, nr. 2 (2014), s. 54–77.

<sup>4</sup> Joel Samuelsson, *Tolkning och utfyllning: Undersökningar kring ett förmögenhetsteoretiskt tema* (Uppsala: Iustus, 2008), s. 298–299; och kapitel 7, speciellt avsnitt 7.4.

Från att ha haft en självklar plats inom akademien blev rättsvetenskapens ställning prekär genom Uppsalaskolans påverkan; rättsvetenskapen syntes helt enkelt utesluten ur den vetenskapliga gemenskapen.<sup>5</sup> Att nationalekonomin och statsvetenskapen lämnar juridisk fakultet och bygger starka egna institutioner under starka företrädare, understryker rättsvetenskapens akademiska isolering. Utvecklingen var en nesa för ett ämne som länge var den enda samhällsvetenskapen vid universiteten, och på vars grundval universitetsväsendet en gång tog sin början. Med *Om rätt och moral* (1941) övertygar Hedenius samtiden om rättsvetenskapens vetenskapliga status, samtidigt som han medverkar till att rättsvetenskapen delvis omformulerar sitt uppdrag.<sup>6</sup>

Idag framstår Hägerströms och de skandinaviska rättsrealisternas avfärdande av rättsvetenskapen som överdriven; att utesluta rättsvetenskapen från det vetenskapliga fältet bidrar inte till vetenskapens sökande efter att beskriva och förstå människan och hennes samhällen. Hedenius kritik framstår fortfarande som skarpsinnig, men vi bör fråga oss vad hans återupprättande av rättsvetenskapen innebär utöver det till synes självklara, nämligen att rätten som den beslutats i gängse former utgör ett empiriskt underlag som kan undersökas med vetenskapliga anspråk. Idag har vi en bredare förståelse av vad vetenskapen kan omfatta, och det är inte på samma sätt kontroversiellt att undersöka inte helt empirinära företeelser med anspråk på att bedriva vetenskap. Oavsett vad Hedenius kritik innebär – och oavsett vilket vetenskapsteoretiskt kriterium vi föredrar – står det faktum kvar att Hedenius är en viktig aktör i ett skeende när svensk rättsvetenskap delvis omformulerar sitt uppdrag och kräver åter sin status vid akademien. I det ljuset är Hedenius bidrag av stort rättshistoriskt intresse.

\*

Artikeln är upplagd så att det inledande avsnittet presenterar Hägerströms metaetiska teori, och konsekvenserna av denna teori för rättsvetenskapen.

<sup>5</sup> Johan Strang, "The Scandinavian Value Nihilists: The Crisis of Democracy in the 1930s and 1940s," *Nordeuropaforum*, vol. 19 (2009), s. 37–63; och Ivar Agge, "Till frågan om rättsvetenskapens gränser," i *Festskrift tillägnad Nils Herlitz* (Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1955), s. 2–6.

<sup>6</sup> Larsson, "Mellan två kunskapsregimer. Rättsvetenskapen och politiken under 1930- och 40-talet," s. 54–76. Se också Per Olof Ekelöf, "Är den juridiska doktrinen teknik eller vetenskap," i *de lege*, Juridiska fakulteten i Uppsala, årsbok 1991 (Uppsala: Iustus, 1991 [1951]), s. 91–93.

I ett andra avsnitt koncentrerar jag mig (i) på Hedenius kritik av Hägerström och de skandinaviska rättsrealisterna, och (ii) på hur denna kritik påverkar synen på rättsvetenskapens vetenskapliga status.

I en avslutande del kommenterar jag hur vi kan passa in det relativt sett korta formativa moment, som behandlas i den här artikeln, i en berättelse om rättsvetenskapens förståelse av sitt uppdrag sett ur de ”långa linjernas perspektiv”.<sup>7</sup>

## Värdeomdömen och rättsvetenskap

Uppsalaskolan inom filosofin kan sägas utgöra en uppgörelse med den dessförinnan dominerande idealistiska filosofin som till stor del ägnat sig åt systembyggande metafysik. Man fullföljer denna uppgörelse genom att avstå från filosofiskt systembyggande och genom att använda logisk analys. Skolans grundare är Axel Hägerström. Cambridgeskolan och Wienskolan företräder liknande program inom filosofin och är ungefär samtida med Uppsalaskolan.

Även om Uppsalaskolan alltså inte är en unik företeelse finns det dock – enligt Hedenius – en idé som tillförsäkrar Uppsalaskolan och Axel Hägerström en plats i framtida översikter av filosofin.<sup>8</sup> Denna idé, eller filosofiska teori, är värdenihilismen. Om denna teori är sann, har den enligt Hedenius stor betydelse för moralfilosofin, och i förlängningen för rättsvetenskapen inklusive rättsfilosofin.

Värdenihilismen uttalar sig om värdeomdömen, det vill säga normativa utsagor av typen, ”du ska hjälpa personer i nöd”, ”alla personer har lika stort värde”, eller, ”att dela med sig är bra”. Den teori som värdenihilismen framförallt vänder sig mot är värdeobjektivismen. Enligt denna är värdeomdömen påståenden som kan vara sanna eller falska. Värdeomdömet ”du ska hjälpa personer i nöd” har sanningsvärde och är sant eller

<sup>7</sup> *La longue durée* är ett uttryck som brukar användas och som bra beskriver uppfattningen att den historiska vetenskapen bör fokusera på förändringar av samhällsstrukturer över långa tidsspänn. Detta i motsats till ett fokus på enskilda händelser eller personer. Tanken är att *la longue durée* säger något av mer fundamental betydelse om historien än beskrivningar av händelser och personer. Vanligtvis tillskrivs uttrycket den franske historikern Fernand Braudel – se till exempel Fernand Braudel, ”Histoire et sciences sociales, la longue durée,” *Annales E.S.C.*, okt-dec (1958), s. 725–753 – men även Lucien Febvre och Marc Bloch brukar nämnas i samband med begreppet.

<sup>8</sup> Hedenius, *Om rätt och Moral*, s. 14. Av utrymmesskal kommer jag fortsättningsvis inte att ange referenser till *Om rätt och moral*. Redogörelsen följer dock nära bokens upplägg.

falskt, enligt värdeobjektivismen.<sup>9</sup> Enligt värdenihilismen, däremot, är värdeomdömen inte påstående, och de är vare sig sanna eller falska: Värdeomdömen uttrycker känslor, preferenser och attityder; de skall uppfattas som interjektioner av typen ”usch!”, ”fy sjutton!”, ”bra!”.

Det är naturligt att tänka sig att ett värdeomdöme som ”du ska hjälpa personer i nöd” har sanningsvärde i den meningen att personen som uttrycker värdeomdömet, tycker att du ska hjälpa personer i nöd. Det är dock en central del i värdenihilismen att värdeomdömen inte på något vis är påstående som kan vara sanna eller falska, således inte heller påståenden om vad någon person tycker, till exempel personen som uttalar ”du ska hjälpa personer i nöd”.<sup>10</sup>

Vi märker att det i värdenihilismen finns en skillnad mellan *föreställningar om* (påståenden), och *inställningar till* (ungefär interjektioner), som Lars Bergström uttrycker det.<sup>11</sup> Denna skillnad framstår emellertid som långt ifrån solklar. Personligen lutar jag åt att teorier som är oklara sällan är bra, ungefär på samma sätt som många menar att enkla vetenskapliga teorier är bättre och vackrare än de som är mindre enkla. Mitt värdeomdöme i den här saken är dock inte ett påstående – inte heller om min egen uppfattning – enligt värdenihilismen. Häre ligger värdenihilismens radikalitet.

Inom filosofin skiljer man mellan satser och påståenden. Satserna ”Sven is a good human being” och ”Sven är en god människa” ger båda uttryck för samma påstående, nämligen att Sven ist ein guter Mensch. Det är just påståenden som den värdenihilistiska teorin uttalar sig om, och närmare bestämt värdepåståenden (värdeomdömen). I denna grundläggande mening är värdenihilismen en semantisk teori, eftersom den handlar om hur man ska förstå språkliga uttryck.

Utöver språkfilosofin undersöker filosofen bland annat (i) vad som kan sägas finnas i världen, (ii) den grundläggande naturen hos det som finns i världen, (iii) människans medvetande, och (iv) hur vi kan få kunskap. Värdenihilismen får konsekvenser för framförallt (i) i den meningen att

<sup>9</sup> Till skillnad från naturalismen, enligt vilken värdeomdömen är ett slags empiriska satser som har sanningsvärde, säger värdeobjektivismen att värdeomdömen är icke-empiriska satser som uttalar att något har en viss värdeegenskap. Dessa värdeegenskaper kan etableras som värdefakta som i termer av sakförhållanden kan ha sanningsvärde. Se Lars Bergström, *Grundbok i värdeteori* (Stockholm: Thales, 1992), s. 61.

<sup>10</sup> Jämför värdesubjektivismen enligt vilken ett värdeomdöme ses som en rapport om vad värdeomdömet avsändare faktiskt tycker, se Bergström, *Grundbok i värdeteori*, s. 25–26.

<sup>11</sup> Bergström, *Grundbok i värdeteori*, s. 25.

värdeegenskaper – till exempel bra, dålig, rätt, fel – som värdeomdömena tycks uttala sig om, helt enkelt inte finns.<sup>12</sup> När vi hos de skandinaviska rättsrealisterna möter uppfattningen att rättsordningen inte finns, kan vi spåra bakgrunden i denna värdenihilismens ontologiska konsekvens.

Uppsalaskolans filosofiska program hade för avsikt att filosofin skulle närma sig de exakta vetenskaperna genom den logiska metoden och genom att undvika filosofisk spekulation. Om nu värdeomdömen varken är sanna eller falska, kan de heller inte bli föremål för vetenskapliga undersökningar, vars huvudsakliga uppgift är att skilja mellan sant och falskt. Moralfilosofin – uppfattad som vetenskap – kan enligt detta program inte syssla med normativ etik, det vill säga frågor om vad som är rätt och fel. Däremot kan moralfilosofin syssla med metaetik, alltså frågor *om* och *hur* man kan rättfärdiga påståenden i den normativa etiken. Hägerströms värdenihilism är alltså en metaetisk teori.

Med Uppsalaskolans uteslutning av den normativa etiken från det vetenskapliga fältet följer enligt Hägerström också den normativa rättsvetenskapen.<sup>13</sup> Hägerström menar – enligt Hedenius – att rättsvetenskapen i detta avseende inte är en vetenskap. I frånvaro av högre värden, skall rättsnormer uppfattas som ett påtryckningsmedel för att medborgarna skall fullgöra maktens fordringar på dem.<sup>14</sup> Undersökningar av dessa ”realistiska” aspekter av rätten kan vara vetenskapliga.

<sup>12</sup> Värdenihilismen får också konsekvenser för (iv) eftersom vi inte kan ha kunskap om något som inte finns.

<sup>13</sup> Med den normativa rättsvetenskapen följer begrepp som rätt, rättighet och plikt. Enligt värdenihilismen refererar inte dessa begrepp och de har ingen kognitiv mening. Se Dag Prawitz kritik av denna ståndpunkt i Dag Prawitz, ”Om moraliska och logiska satsers sanning,” i red. Lars Bergström, Harald Ofstad och Dag Prawitz, *En filosofibok tillägnad Anders Wedberg* (Stockholm: Bonniers, 1978), s. 144–155. Det kan tilläggas att Hedenius ytterligare kritiserar Hägerströms och Lundstedts analys av rättsbegreppen. Den kritiken fokuserar på deras uppfattning att rättsbegreppen har ett delvis mystiskt idéinnehåll, och på deras förståelse av det filosofiska meningsbegreppet. Se *Om rätt och moral*, s. 61–63, och kapitlet ”Det Hägerström-Lundstedtska misstaget”, samt Wilhelm Lundstedt, *Det Hägerström-Lundstedtska misstaget: Sju föreläsningar samt efterskrift* (Uppsala: Almqvist & Wicksells boktryckeri, 1942).

<sup>14</sup> Karl Olivecrona uppfattar rätten som en tvångsapparat. Detta innebär inte nödvändigtvis att medborgarna uppfattar rätten som en tvångsapparat; Olivecrona menade att vi är psykologiskt disponerade att lyda rättsreglerna eftersom vi har accepterat konstitutionen som utgångspunkt för maktutövning. Se Karl Olivecrona, *Om lagen och staten* (Köpenhamn: Einar Munksgård, Lund: Gleerup, 1940), kapitel 4. Se också Torben Spaaks diskussion i Torben Spaak, *A Critical Appraisal of Karl Olivecrona's Legal Philosophy*, vol. 108, The Law and Philosophy Library (Dordrecht: Springer, 2014), kapitel 10.

Detta att bortse från högre värden, och istället ge en "realistisk" bild av hur rätten faktiskt fungerar, är kärnan i rättsrealismen i alla dess varianter. Den amerikanska rättsrealismen fokuserar mycket på beskrivningar av hur domare i realiteten dömer; den skandinaviska rättsrealismen kritiserar jurister och rättsvetenskapsmän för att göra ogrundade metafysiska antaganden. Det torde dock vara riktigt att båda inriktningarna tycks vara intresserade av mänskligt beteende snarare än av normer, rättigheter, skyldigheter och så vidare. Rättsrealismen i dess skandinaviska och amerikanska skepnader är fortsatt föremål för mycket stort internationellt intresse.<sup>15</sup>

## Rättsvetenskapens vetenskaplighet

Som vi har sett är värdenihilismen, som Hedenius framställer den, primärt en semantisk teori som säger hur vi ska förstå värdepåståenden (värdeomdömen), alltså normativa språkliga uttryck. Som vi också har sett, följer av detta att normativ etik – men även normativ rättsvetenskap – inte är förenliga med vetenskap.

De flesta jurister arbetar dock inte primärt med normativa rättssatser, som till exempel satsen "mord straffas med fängelse", utan med mer handfasta rättssatser av typen "enligt svensk rätt straffas mord med fängelse". Denna typ av rättssatser är inte normativa, utan deskriptiva (empiriska), och säger något om verkligheten, i det här fallet vad som är svensk rätt i ett visst avseende. Deskriptiva (empiriska) rättssatser är utan tvivel påståenden som har sanningsvärde och kan vara sanna eller falska; som sådana kan de också bli föremål för vetenskap.

Som framhållits är värdenihilismen en semantisk teori om normativa satser och värdesatser; den uttalar sig inte om deskriptiva satser. Det miss-

<sup>15</sup> Brian Bix, "Ross and Olivecrona on Rights," *Australian Journal of Legal Philosophy*, vol. 34 (2009), s. 103–119; Enrico Pattaro red., *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence*, vol. 1–12, se särskilt vol. 12, *Legal Philosophy in the Twentieth Century: The Civil Law* (Dordrecht: Springer, 2015); Enrico Pattaro, *Il realismo giuridico come alternative al positivismo giuridico* [Legal realism as an alternative to legal positivism], introduktion till Karl Olivecrona, *La struttura dell'ordinamento giuridico* [Law as fact], översättning Enrico Pattaro (Milano: Etas Kompass, 1972), s. 1–55; Patricia Mindus, *A Real Mind: The Life and Work of Axel Hägerström*, vol. 87, The Law and Philosophy Library (Dordrecht: Springer, 2009); Torben Spaak, *A Critical Appraisal of Karl Olivecrona's Legal Philosophy*, vol. 108, The Law and Philosophy Library (Dordrecht: Springer, 2014); och Max Lyles, *A Call for Scientific Purity: Axel Hägerström's Critique of Legal Science*, vol. 65, Rättshistoriskt bibliotek; skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Ohlin (Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 2007).

tag som Hedenius menar att framförallt Hägerströms efterföljare – Wilhelm Lundstedt och Karl Olivecrona – gör sig skyldiga till,<sup>16</sup> är att inte tillräckligt skilja på värdenihilismens tillämpning vad gäller de normativa respektive deskriptiva rättssatserna. När Lundstedt och Olivecrona hävdar att hela rättsvetenskapen inte är en vetenskap, och att rättordningar inte existerar, menar Hedenius att de missförstår värdenihilismens tillämpningsområde. Lundstedt och Olivecrona tycks – enligt Hedenius – tro att värdenihilismen har konsekvenser för både normativa och deskriptiva rättssatser.<sup>17</sup> Men, menar Hedenius, frågan om en rättsordning existerar, eller frågan om vad som är gällande svensk rätt, är empiriska frågor. Följaktligen kan påståenden om en rättsordnings existens, eller påståenden om vad som är gällande svensk rätt, vara sanna eller falska. I det ljuset är det inte på något sätt kontroversiellt att hävda att de deskriptiva (empiriska) rättssatserna kan studeras vetenskapligt, alldeles oavsett vad värdenihilismen säger om de normativa rättssatserna.

För att skilja mellan de normativa och de deskriptiva rättssatserna inför Hedenius sin berömda distinktion mellan äkta rättssatser (normativa rättssatser) och oäkta rättssatser (deskriptiva rättssatser). För att skilja mellan dessa menar Hedenius att de rättssatser i vilka man kan införa ett ”bör” är *äktasättssatser* (normativa rättssatser). I satsen ”mord straffas med fängelse” låter sig ett ”bör” införas. Däremot går detta inte i satsen ”enligt den svenska strafflagen straffas mord med fängelse”. Denna typ av rättssatser kallar Hedenius *oäktasättssatser* (deskriptiva rättssatser). Hedenius distinktion har blivit allmänt accepterad, även internationellt.<sup>18</sup>

De oäkta rättssatserna är deskriptiva (empiriska) och är sanna eller falska; det vill säga – de oäkta rättssatserna – kan studeras vetenskapligt. På så sätt återger Hedenius rättsvetenskapen dess vetenskapliga status i samtiden.

<sup>16</sup> Möjligtvis begår också Hägerström själv detta misstag, men det är mer oklart.

<sup>17</sup> Noga taget menar Hedenius nog att Lundstedt och Olivecrona inte är tillräckligt uppmärksamma på – alternativt inte är medvetna om – att värdesatser ibland uttrycker något normativt och ibland något deskriptivt.

<sup>18</sup> Se t.ex. Eugenio Bulygin, ”Norms, Normative Propositions, and Legal Statements,” i red. Guttorm Fløistad, *Contemporary Philosophy: A New Survey*, vol. 3, *Philosophy of Action* (Haag: Nijhoff, 1982), s. 127; Georg Henrik von Wright, *Norm and Action* (London: Routledge & Keegan Paul, 1963), s. 103–105; och Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, översatt från tyska av Anders Wedberg (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1945), s. 162–164.



På basis av sin distinktion mellan äkta och oäkta rättssatser utvecklar Hedenius sedan en egen teori om vad som utgör gällande rätt<sup>19</sup> (som inte utförligt behandlas här, men som bl.a. utvecklas i det opublicerade manuskriptet *Rättsfilosofiska grundfrågor*,<sup>20</sup> som utgör en fortsättning på *Om rätt och moral*), en teori som är en variant av den så kallade domstolsrealismen.<sup>21</sup>

Avslutningsvis kan igen framhållas att Hedenius distinktion inte är märkvärdigare än att den gör tydligt att påståenden om vad som är fallet,

<sup>19</sup> Utifrån sin distinktion mellan äkta och oäkta rättssatser uppställer Hedenius en teori om den för rättsvetenskapen centrala frågan om vad som är en gällande rättsregel. Först och främst slår Hedenius fast att de oäkta rättssatserna, i det avseendet att de kan vara påståenden om sakförhållanden, är satser som uttalar sig om huruvida en viss regel gäller. Huvudproblemet blir då att avgöra om de sakförhållanden föreligger som gör att vi kan säga att en oäkta rättssats innebär att en rättsregel är gällande rätt. Hedenius menar nu att en rättsregels giltighet är en fråga om sakförhållandet hos vissa myndighetspersoners agerande, d.v.s. tillämpar dessa myndighetspersoner en viss regel.

Hedenius bemöter en första viktig invändning mot hans resonemang när han diskuterar de fall i vilket en rättsregel har varit gällande men inte tillämpats av myndighetspersoner därför att handlingar som eventuellt skulle kunna vara rättsstridiga regleras så effektivt av lagen att de inte förekommer. För detta ändamål inför Hedenius den filosofiska termen hypotetiska faktum. Dessa hypotetiska faktum innebär att *om* något varit fallet, *så* skulle ett givet sakförhållande ha inträffat. Hedenius menar att vi kan kalla denna tillämpning av rättsregler för ett sådant hypotetiskt faktum eftersom *om* en handling hade brutit mot regeln, *så* hade regeln tillämpats av därför avsedda myndighetspersoner. Det hypotetiska faktum att en rättsregel skulle tillämpas om det fanns handlingar som inte följde bestämmelsen gör att vi kan tala om de rättsregler som rent faktiskt inte tillämpas som gällande rätt. Hedenius hävdar vidare att den hypotetiska formen är en generell egenskap hos rättsreglerna.

<sup>20</sup> Hedenius arkiv, Carolina Rediviva, arkivkartong 642 c:1.

<sup>21</sup> Ingemar Hedenius, "Ett argument mot den rättsfilosofiska domstolsrealismen," i red. Lars Bergström, Harald Ofstad och Dag Prawitz, *En filosofibok tillägnad Anders Wedberg* (Stockholm: Bonniers, 1978), s. 62–66. Med Hedenius teori att de oäkta rättssatserna kan vara sanna eller falska, följer att det också finns oäkta moraliska satser. De sakförhållanden som utgör grund för att tala om dessa såsom varande sanna eller falska satser är enligt Hedenius de moraliska regler som faktiskt tillämpas i gruppen eller samhället ifråga. Moraliska och rättsliga rättssatser skiljer sig dock med avseende på sanktioner. De moraliska reglerna åtföljs av ett ganska vagt moraliskt ogillande, medan de rättsliga reglerna åtföljs av en mycket specifik påföljd. När man handlar i enlighet med de moraliska rättsreglerna är dock den sociala reaktionen starkt positiv, enligt Hedenius, medan att handla i enlighet med de rättsliga reglerna inte ger någon reaktion alls. Hedenius menar visserligen inte att varje rättsregel handlar om verkställigheten av en påföljd. Däremot menar han att även de regler som inte gör det, står i ett sådant intimt samband med de regler som gör just det, och slutsatsen för Hedenius blir att enskilda rättsreglers kraft i slutändan beror av regelmässigt utövad tvångsmakt.

enligt till exempel svensk rätt, är en empirisk fråga som kan undersökas vetenskapligt på basis av vad svensk rätt ger för handen. Att Hedenius distinktion har påverkat rättsvetenskapen att undersöka empiri av detta slag – och att Hedenius distinktion således är av stort rättshistoriskt intresse – står klart. Det förtjänar dock att tilläggas att även om Hedenius distinktion kan verka klar nog, så är det i praktiken inte alltid en helt lätt sak att skilja på äkta och oäkta rättssatser.

## Ett intressant fall på det hela taget: Hedenius och *la longue durée*

Axel Hägerström är sedan länge betraktad som historia och han har på senare tid studerats ifrån ett rättshistoriskt perspektiv av framförallt Max Lyles<sup>22</sup> (och från ett rättsfilosofiskt perspektiv av Patricia Mindus<sup>23</sup>). Om vi följer Lars Björne kan nu tiden vara mogen för att också studera Ingemar Hedenius ur ett rättshistoriskt perspektiv.<sup>24</sup> Hedenius har visserligen blivit föremål för forskning, men det är främst hans roll i efterkrigstidens politik och samhällsdebatt<sup>25</sup> samt hans kritik av kristendomen<sup>26</sup> som studerats, och mindre hans rättsvetenskapliga arbeten.<sup>27</sup> Det kan påpekas att Hede-

<sup>22</sup> Max Lyles, *A Call for Scientific Purity: Axel Hägerström's Critique of Legal Science*, vol. 65, Rättshistoriskt bibliotek; skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Ohlin (Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 2007).

<sup>23</sup> Patricia Mindus, *A Real Mind: The Life and Work of Axel Hägerström*, vol. 87, The Law and Philosophy Library (Dordrecht: Springer, 2009).

<sup>24</sup> Lars Björne, *Realism och skandinavisk realism: Den nordiska rättsvetenskapens historia*, Del IV, 1911–1950, vol. 62, Rättshistoriskt bibliotek; skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Ohlin (Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 2007).

<sup>25</sup> Ola Sigurdson, *Den lyckliga filosofin: Etik och politik hos Hägerström, Tingsten, makarna Myrdal och Hedenius* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2000); och Andrus Ers, *Segrarnas historia: Makten, historien och friheten studerade genom exemplet Herbert Tingsten 1939–1953* (Riga: Bokförlaget h:ström – Text och Kultur, 2008).

<sup>26</sup> Peder Thalén, *Den profana kulturens gud: Perspektiv på Ingemar Hedenius uppgörelse med den kristna traditionen* (Lund: Nya Doxa, 1994); Sebastian Rehnman, *Gud, kunskap och vara: Kunskapsteori och metafysik hos Ingemar Hedenius* (Nora: Nya Doxa, 2002); Johan Lundborg, *När ateismen erövrade Sverige: Ingemar Hedenius och debatten kring tro och vetande* (Nora: Nya Doxa, 2002); och Rainer Carls, *Om tro och vetande: Ingemar Hedenius kristendomskritik i ett halvsekelperspektiv* (Malmö: Arcus, 2001).

<sup>27</sup> Dessa inskränker sig egentligen till, Torben Spaak, "The Legal Philosophy of Ingemar Hedenius," i red. Enrico Pattaro och Corrado Roversi, *Legal Philosophy in the Twentieth*

nius – utöver kritiken av Hägerström och de skandinaviska rättsrealisterna – lämnade ytterligare bidrag till rättsvetenskapen genom flera insatser som rättsanalytiker, samt genom insatser som rättskritiker och rättsideolog.<sup>28</sup>

\*

I den här artikeln har jag så långt fokuserat på Ingemar Hedenius bidrag till rättsvetenskapens fruktbara *modus operandi* under efterkrigstiden, som detta bidrag uttrycks i *Om rätt och moral*. Avslutningsvis tänker jag nu kommentera hur vi kan förstå det relativt sett korta formativa moment som behandlas i den här artikeln – och i vilket Hedenius spelar en viktig roll – som en del av en berättelse om rättsvetenskapens tolkning av sitt uppdrag sett ur de ”långa linjernas perspektiv”.

Under rättshistoriens gång har det funnits fler exempel på förändringar i hur rättsvetenskapen har tolkat sitt uppdrag. Om vi studerar de ”långa linjerna” kan vi identifiera några huvudfrågor som har varit särskilt avgörande. En sådan fråga är rättens förhållande till en absolut standard. Sofisterna i Aten iakttog de olika rättssystemen i Greklands statsstater

*Century: The Civil Law*, vol. 12, A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence (Dordrecht: Springer, 2015), s. 435–442; och Åke Frändberg, ”Ingemar Hedenius och rätten,” *Filosofisk tidskrift*, årg. 30, nr. 2 (2009), s. 88–103.

Däremot har det skrivits en hel del om andra företrädare för den skandinaviska rättsrealismen, se t.ex. Björne, *Realism och skandinavisk realism: Den nordiska rättsvetenskapens historia*, Del IV, 1911–1950; Torben Spaak, *A Critical Appraisal of Karl Olivecrona's Legal Philosophy*, vol. 108, The Law and Philosophy Library (Dordrecht: Springer, 2014); Mauro Zamboni, ”Legal Realisms and the Dilemma of the Relationship of Contemporary Law and Politics,” i *Perspectives in Jurisprudence: Essays in Honor of Jes Bjarup*, vol. 48, Scandinavian Studies in Law (Stockholm: The Stockholm University Law Faculty, 2005); Jes Bjarup, *Reason, Emotion and the Law: Studies in the Philosophy of Axel Hägerström* (Aarhus: Press of the Faculty of Law, 1982); och Patricia Mindus, *A Real Mind: The Life and Work of Axel Hägerström*, vol. 87, The Law and Philosophy Library (Dordrecht: Springer, 2009).

Det har också skrivits en hel del om Uppsalaskolan inom filosofin, se t.ex. Svante Nordin, *Från Hägerström till Hedenius: Den moderna svenska filosofin* (Lund: Doxa, 1983); Staffan Källström, *Värdenihilism och vetenskap: Uppsalafilosofin i forskning och samhällsdebatt under 1920- och 30-talen* (Acta Universitatis Gothoburgensis, 1984); Johan Strang, *History, Transfer, Politics: Five Studies on the Legacy of Uppsala Philosophy* (Tampere: Juvenes Print, 2010); och Anders Lundahl, *Det filosofiska arvet från Uppsala* (Lund: Nya Doxa, 1997).

Slutligen kan kort nämnas två omtaliga böcker för forskning om Hedenius: Svante Nordin, *Ingemar Hedenius: En filosof och hans tid*, Vitterhetsakademiens skriftserie Svenska Lärde (Köping: Natur och Kultur, 2004); och Ann-Mari Henschen-Dahlquist, *En Ingemar Hedenius bibliografi* (Stockholm: Thales, 1993).

<sup>28</sup> Frändberg, ”Ingemar Hedenius och rätten,” *Filosofisk tidskrift*, s. 88–103.

och drog slutsatsen att det inte finns fog för att hävda något rättssystem förete; enligt deras synsätt finns det inte någon absolut standard som låter oss hävda något sådant. Sokrates utmanar detta synsätt när han tömmer giftbägaren för sin tro på skyldigheten att lyda lagen.

I grekiskt, romerskt och katolskt rättsligt tänkande är idén att den mänskliga rätten har att förhålla sig till en absolut standard starkt närvarande. Oavsett om denna absoluta standard är gestaltat förnuft eller gudomlig uppenbarelse, karakteriserar vi denna idétradition som naturrättslig. Detta är på sätt och vis en *misnomer*, men den kan användas för att illustrera rättsvetenskapens och naturvetenskapens gemensamma användning av begreppet lag. I grekiskt vetenskapligt tänkande studerade man naturen och människan med samma iver att finna regelbundenheter – eller ”lagar” – oavsett om dessa ”lagar” gällde naturen eller människan. En ”naturlag” beskriver ett bestämt sätt varpå *naturen* uppför sig, alldeles oavsett vad människan har för åsikter om detta. På samma sätt är en ”naturrätt” en av *naturen* given – inte av människor beslutad – absolut standard för människan.

Med tiden har begreppet lag inom rättsvetenskapen och naturvetenskapen kommit att få olika betydelser. Inom rättsvetenskapen uppfattar vi för det mesta en lag som något som har beslutats i gängse demokratiska former, men vi behöver inte gå längre än till nationalekonomin för att hitta ett samhällsvetenskapligt ämne vars användning av begreppet lag mer överensstämmer med naturvetenskapen än med rättsvetenskapen. Om vi till exempel tänker på *the law of supply and demand*, eller *the law of diminishing returns*, ser vi detta. Ursprunget till begreppet lag är dock gemensamt.

Idén om en absolut standard är relaterad till den djupt rotade föreställningen att människan har att uttyda den existerande rätten, inte att skapa ny rätt; härskaren styr inom ramen för den spelplan som ges av lagen, och de rättslärderna kan endast upptäcka den lag som redan existerar. Med nationalstaternas framväxt under den tidigmoderna tiden uppstår dock ett behov av att aktivt skapa rätt, inte minst för att på ett effektivt sätt administrera de nya rikena, men också för att adressera de sociala missförhållanden som industrialiseringen med tiden ger upphov till. Detta behov bemöts av Jeremy Bentham. Tidigare hade rättsvetenskapen sökt att i den av människan skapade rätten efterlikna den absoluta standard som ges av naturrätten. Man hade försökt utröna vad denna absoluta standard bestod i, för att med den som förlaga skapa lag. Benthams ”kopernikanska revolution” inom rättsvetenskapen består i att rättens absoluta

standard inte längre behöver sökas i ett abstrakt förnuft, eller i gudomlig uppenbarelse. Istället är denna standard direkt tillgänglig för människan genom utilitarismen. Denna "kopernikanska revolution" blir startskottet för vittomfattande sociala reformer. I förlängningen ligger de här tankegångarna bakom idén att det är den politiska maktens uppgift att skapa det goda samhället, och att det främsta medlet för att genomföra denna uppgift är lagstiftning; människans *vilja* kan utveckla rätten och samhället till vad de *bör* vara.

Med den vetenskapliga revolutionen, upplysningen och de politiska revolutionerna under 1700-talets sista fjärdedel, följde det mänskliga förnuftets oinskränkta herravälde. Det tycktes helt enkelt inte finnas någon gräns för den mänskliga förmågan. Denna *Weltanschauung* förmedlas träffande i Jules Vernes romaner – *En världsomsegling under havet*, *Till jordens medelpunkt* och *Jorden runt på 80 dagar* är att alla bra exempel – men inom vetenskapsteorin får den sitt kanske mest idealtypiska uttryck i Auguste Comtes positivism, enligt vilken, enkelt uttryckt, endast det som är empiriskt iakttagbart kan ligga till grund för vetenskap. Mot bakgrund av naturvetenskapens framgångar hade detta kriterium för vetenskaplighet ett enormt inflytande, och det är utifrån detta inflytande som vi ska förstå de olika "positivismerna" som uppstår inom en rad samhälls- och humanvetenskaper som är måna om sin vetenskapliga status, däribland rättsvetenskapen. Det är ett eko av detta vetenskapsteoretiska kriterium vi hör i Axel Hägerströms fördömande av rättsvetenskapen som ovetenskaplig. Likväl använder Hedenius med självklarhet samma vetenskapskriterium när han klargör relationen mellan värdenihilismen och de normativa respektive deskriptiva rättssatserna, samt framhåller det uppenbara, nämligen att de oäkta rättssatserna – som uttalar sig om empiriska fakta – kan ligga till grund för en rättsvetenskap med anspråk på vetenskaplig status.

\*

Axel Hägerströms arbeten och den skandinaviska rättsrealismen är viktiga bidrag till rättsvetenskapen även i ett internationellt perspektiv; programmet är både radikalt och välkänt. I *Om rätt och moral* bryter Hedenius detta perspektivs dominans i Sverige med en genomgripande kritik av dess syn på rättsvetenskapen.

Som vi sett utmanades rättsvetenskapens vetenskapliga identitet både av Uppsalaskolan och av att statsvetenskapen och nationalekonomin lämnade juridisk fakultet. Inte minst genom förlusten av statsvetenska-

pen försköts tyngdpunkten i rättsvetenskapen bort från frågor om rätten i förhållande till demokrati och rättsstat. Hedenius argumenterade på ett sätt som i samtiden är avgörande för att återge rättsvetenskapen dess vetenskapliga status. Samtidigt fortsätter hans orädda sökande efter en sanning – inte minst vad gäller hans motstånd mot nazismen och hans försvar av demokrati och rättsstat – att vara en inspiration. Juridiken är ett centralt instrument för att utöva makt, men den bär också många av de idéer som vi förknippar med ett skydd mot alltför vidsträckt makt, idéer som till exempel demokrati och rättsstat. Att dessa idéer är väl artikulera- de och tydliga inom rättsvetenskapen, är inte mindre viktigt nu än på Hedenius tid.

## Källförteckning

- Agge, Ivar. (1955). "Till frågan om rättsvetenskapens gränser." I Festskrift tillägnad Nils Herlitz. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Bergström, Lars (1992). Grundbok i värdeteori. Stockholm: Thales.
- Bix, Brian. (2009). "Ross and Olivecrona on Rights." Australian Journal of Legal Philosophy, vol. 34, s. 103–119.
- Bjarup, Jes. (1982). Reason, Emotion and the Law: Studies in the Philosophy of Axel Hägerström. Aarhus: Press of the Faculty of Law.
- Björne, Lars. (2007). Realism och skandinavisk realism: Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del IV. 1911–1950. Vol. 62. Rättshistoriskt bibliotek; skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Ohlin. Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Braudel, Fernand. (1958). "Histoire et sciences sociale, la longue durée." Annales E.S.C. okt–dec, s. 725–753.
- Bulygin, Eugenio. (1982). "Norms, Normative Propositions, and Legal Statements." I Philosophy of Action. Redaktör Guttorm Fløistad. Vol. 3. Contemporary Philosophy: A New Survey. Haag: Nijhoff.
- Carls, Rainer. (2001). Om tro och vetande: Ingemar Hedenius kristendomskritik i ett halvsekelperspektiv. Malmö: Arcus.
- Ekelöf, Per Olof. (1991). "Är den juridiska doktrinen teknik eller vetenskap." I de lege. Juridiska fakulteten i Uppsala, årsbok. Uppsala: Iustus.
- Ers, Andrus. (2008). Segrarnas historia: Makten, historien och friheten studerade genom exemplet Herbert Tingsten 1939–1953. Riga: Bok-förlaget h:ström – Text och Kultur.

- Frändberg, Åke. (2009). "Ingemar Hedenius och rätten." *Filosofisk tidskrift*, årg. 30, nr. 2, s. 88–103.
- Hedenius, Ingemar. (1941). *Om rätt och moral*. Stockholm: Tiden.
- Hedenius, Ingemar. (1945). *Rättsfilosofiska grundfrågor*. Hedenius arkiv. Carolina Rediviva. Arkivkartong 642 c:1.
- Hedenius, Ingemar. (1959). "On Law and Morals." *The Journal of Philosophy*, vol. 56, nr. 3, s. 117–125.
- Hedenius, Ingemar. (1978). "Ett argument mot den rättsfilosofiska domstolsrealismen." I *En filosofibok tillägnad Anders Wedberg*.
- Redaktörer Lars Bergström, Harald Ofstad och Dag Prawitz. Stockholm: Bonniers.
- Henschen-Dahlquist, Ann-Mari. (1993). *En Ingemar Hedenius bibliografi*. Stockholm: Thales.
- Hägerström, Axel. (1916). "Är gällande rätt uttryck av vilja." I *Festskrift tillägnad Vitalis Norström*. Göteborg: Wettergren & Kerber.
- Hägerström, Axel. (1917). *Till frågan om den objektiva rättens begrepp*. Uppsala: Almqvist & Wicksell.
- Kelsen, Hans. (1945). *General Theory of Law and State*. Översatt från tyska av Anders Wedberg. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Källström, Staffan. (1984). *Värdenihilism och vetenskap: Uppsalafilosofin i forskning och samhällsdebatt under 1920- och 30-talen*. Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Larsson, Simon. (2014). "Mellan två kunskapsregimer. Rättsvetenskapen och politiken under 1930- och 40-talet." *Retfærd*, vol. 145, nr. 2, s. 54–76.
- Lundborg, Johan. (2002). *När ateismen erövrade Sverige: Ingemar Hedenius och debatten kring tro och vetande*. Nora: Nya Doxa.
- Lundahl, Anders. (1997). *Det filosofiska arvet från Uppsala*. Lund: Nya Doxa.
- Lundstedt, Vilhelm. (1942). *Det Hägerström-Lundstedtska misstaget: Sju föreläsningar samt efterskrift*. Uppsala: Almqvist & Wicksells Boktryckeri.
- Lyles, Max. (2007). *A Call for Scientific Purity: Axel Hägerström's Critique of Legal Science*. Vol. 65. *Rättshistoriskt bibliotek; skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Ohlin*. Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Mindus, Patricia. (2009). *A Real Mind: The Life and Work of Axel Hägerström*. Vol. 87. *The Law and Philosophy Library*. Dordrecht: Springer.
- Nordin, Svante. (1983). *Från Hägerström till Hedenius: Den moderna svenska filosofin*. Lund: Doxa.

- Nordin, Svante. (2004). Ingemar Hedenius: En filosof och hans tid. Vitterhetsakademiens skriftserie Svenska Lärde. Köping: Natur och Kultur.
- Olivecrona, Karl. (1940). Om lagen och staten. Köpenhamn: Einar Munksgard, Lund: Gleerup.
- Pattaro, Enrico. (1972). Il realismo giuridico come alternative al positivismo giuridico [Rättsrealismen som ett alternativ till rättspositivismen]. Introduktion till Karl Olivecrona, La struttura dell'ordinamento giuridico [Law as fact]. Översättning Enrico Pattaro. Milano: Etas Kompass.
- Prawitz, Dag. (1978). "Om moraliska och logiska satsers sanning." I En filosofibok tillägnad Anders Wedberg. Redaktörer Lars Bergström, Harald Ofstad och Dag Prawitz. Stockholm: Bonniers.
- Rehnman, Sebastian. (2002). Gud, kunskap och vara: Kunskapsteori och metafysik hos Ingemar Hedenius. Nora: Nya Doxa.
- Samuelsson, Joel. (2008). Tolkning och utfyllning: Undersökningar kring ett förmögenhetsteoretiskt tema. Uppsala: Iustus.
- Sigurdson, Ola. (2000). Den lyckliga filosofin: Etik och politik hos Hägerström, Tingsten, makarna Myrdal och Hedenius. Stockholm/Ste-hag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Spaak, Torben. (2014). A Critical Appraisal of Karl Olivecrona's Legal Philosophy. Vol. 108. The Law and Philosophy Library. Dordrecht: Springer.
- Spaak, Torben. (2015). "The Legal Philosophy of Ingemar Hedenius." I Legal Philosophy in the Twentieth Century: The Civil Law World. Redaktörer Enrico Pattaro och Corrado Roversi. Vol. 12. A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence. Dordrecht: Springer.
- Strang, Johan. (2009). "The Scandinavian Value Nihilists: The Crisis of Democracy in the 1930s and 1940s." Nordeuropaforum. vol. 19, s. 37–63.
- Strang, Johan. (2010). History, Transfer, Politics: Five Studies on the Legacy of Uppsala Philosophy. Tampere: Juvenes Print.
- Thalén, Peder. (1994). Den profana kulturens gud: Perspektiv på Ingemar Hedenius uppgörelse med den kristna traditionen. Lund: Nya Doxa.
- von Wright, Georg Henrik. (1963). Norm and Action. London: Routledge & Keegan Paul.
- Zamboni, Mauro. (2005). "Legal Realisms and the Dilemma of the Relationship of Contemporary Law and Politics." I Perspectives in Jurisprudence: Essays in Honor of Jes Bjarup. Vol. 48. Scandinavian Studies in Law. Stockholm: The Stockholm University Law Faculty.